

УДК 130. 2

Наталія Гумницька

КУЛЬТУРНА ТРАДИЦІЯ: ПЕРШООСНОВА ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ФОРМУВАННЯ ГЛОБАЛЬНОГО УКРАЇНСЬКОГО ПРОСТОРУ

Здійснена спроба підтвердити важливість культурної традиції для збереження національної ідентичності на базі етніцистської теорії нації. Проаналізовано проблеми збереження національної ідентичності в українському глобальному просторі.

Ключові слова: культурна традиція, національна ідентичність, глобалізація, цивілізація.

Гумницкая Н. Культурная традиция: первичная основа сохранения и формирования национальной идентичности и формирования глобального украинского пространства

Сделана попытка подтвердить важность культурной традиции для сохранения национальной идентичности на базе этницистской теории нации. Сделан анализ проблем сохранения национальной идентичности в украинском глобальном пространстве.

Ключевые слова: культурная традиция, национальная идентичность, глобализация, цивилизация.

Gumnytska N. Cultural tradition: main base of maintaining of national identity and formation of global Ukrainian universe

The author of the article makes an attempt to verify the importance of cultural tradition to maintain national identity on the basis of ethnical theory of nation. The problems of maintaining of national identity within global Ukrainian universe are analyzed.

Keywords: cultural tradition, national identity, globalization, civilizatio.

Ідентичність народу, ідентичність цивілізації відбито та сконцентровано в тому, що створив розум, в тому, що відоме як “культура”.

Мілан Кундера

Суспільство є культурною системою.

Огюст Конт

Історія людської цивілізації засвідчує її підпорядкованість природнім і суспільним законам розвитку. Духовна складова людської популяції була, є і, безперечно, залишиться двигуном суспільної цивілізації. Ці прописні істини набувають особливої актуальності у час глобалізаційних перетворень. Сьогодні на арені політичної боротьби “гаряча війна” набуває рис “холодної” – змагання відбуваються у “духовному полі”, тобто за свідомість та ідентичність (лояльність) певних груп населення щодо тих чи інших національних і наднаціональних утворень.

У теоретичних дискусіях актуалізуються проблеми етно- і націоналогії, національної та культурної ідентичності. У західній науковій думці особливої популярності набули дві протилежні концепції нації – конструктивістська й етніцистська. До яскравих представників конструктивістського (ситуативного) підходу належать Ерік Гобсбаум, Ернест Геллнер, Бенедикт Андерсон. Суть їхніх тверджень – заперечення спадкоємності нації (територіальної, культурної, політичної) і трактування її як модерного утворення, що не має попередників у минулому. Особливої популярності набула праця Бенедикта Андерсона “Уявлені спільноти”, ідеї якої знайшли схвалення серед українських вчених, зокрема Миколи Рябчука і Георгія Касьянова [1, с. 2].

Авторитетними представниками етніцистського (примордіалістського, перенніалістського, природного) підходу виникнення націй є Макс Вебер, Ентоні Сміт, Едвард Шилз, Яель Тамір та ін. Вони вказують на базову роль етнічної серцевини (стрижня, ядра, осердя), культури, культурних традицій та території в утворенні націй, підкреслюють їх закоріненість у минулому. Про історичну тяглисть явища впродовж століть або тисячоліть свідчать самі терміни примордіалізм (від “primordial” – первісний, фундаментальний, базовий) та перенніалізм (від “perennial” – споконвічний, невмирущий, довготривалий). Німецький соціолог Макс Вебер вважається батьком цього напрямку. Він одним із перших поєднав етно-культурно-політичні ознаки нації і визначив її головну мету – культтивування власної культурної індивідуальності у своїй державі, усвідомлене прагнення громадянами держави нації, індивідуальність якої пов’язана з культурною ідентичністю. Ентоні Сміт у своїх працях послідовно відстоює ідею природної (етнічної) складової у формуванні національної свідомості індивіда, акцентуючи увагу на провідній ролі культурної традиції у цьому процесі. В одній із підсумкових відповідей своїм модерністським опонентам вчений стверджує: “незнищенна здатність етнічної спільноти та

ідентичності формувати одну з тривких основ соціально-політичної солідарності протягом усієї історії аж до теперішнього дня...нині немає ніяких ознак згасання етнічних зв'язків, яке пророкували так багато ліберальних спостерігачів.... глобалізаційний тиск через широкомасштабну міграцію і масові комунікації відродив етнічні зв'язки і почуття на всій земній кулі...розмаїття не ослаблює окремого характеру провідної публічної культури нації та унікальності її арсеналу міфів і символів, бо три головні культурні традиції трансформують її етнополітичне ядро, тасуючи та припасовуючи різні елементи" [3]. Суголосні думки, але майже на століття раніше виголошує Іван Франко. Головною ж ідеєю його світоглядного культуроцентризму було твердження: "національна культура кожного народу може повноцінно виконувати свої функції, коли вона здатна самостійно ставити і вирішувати найскладніші загальнолюдські проблеми..." [4]. Таким чином, національна культура стає цінністю для інших культур, збагачує їх і модернізується сама.

Новітня українська історія твориться у надзвичайно динамічних умовах як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Усе й усі охоплені потужною хвилею інтеграції, трансформації, процесом глобалізації. Особливістю сучасного етапу глобалізації є, по-перше, те, що вона не нівелює, а посилює світову нерівність, збільшує диспропорцію між слабкими і потужними державами, по-друге, посилює відродження національних почуттів, культурних традицій, тобто підтверджує теорію незнищенності етнічної суті людини. Архітектори побудови глобалізаційного простору не врахували духовної екзистенції народів, їх глибинного закорінення у традиційну культуру своїх предків на рівні підсвідомості та сакрального ставлення до цих духовних констант. Таке нерозуміння загрожує міжнаціональними (між-етнічними) конфліктами і наростанням терористичних рухів. Тому збереження національної екзистенції в умовах глобалізації є актуальним і означає знання та плекання глибинних традицій, звичаїв, міфів, моральних законів, залишених нащадкам їхніми прашурами. Культурна політика у сучасних умовах має опиратися на суспільну природу людини і запобігати нівеляції національних особливостей, руйнуванню національно-культурних світів. По суті, проблема полягає у збереженні національної (етнонаціональної) ідентичності індивіда, а, значить, збереженні культурної спадщини нації в процесі глобальних змін. Тільки усвідомлення індивідом своєї культурної традиції, свого індивідуального "я" в контексті загальнолюдського може ви-

кликати повагу до інших культурних особистостей та забезпечити їх гармонійне співіснування і розвиток в умовах бурхливих перетворень та трансформацій. Як не парадоксально, але процеси глобалізації, які викликали масову міграцію і перетин кордону між спільнотами, сприяли глибшому усвідомленню як власної національно-культурної ідентичності (тожсамості), так і пізнанню та повазі до іншої. Саме буття на пограниччі національних культур (усвідомлення межі свого національного-культурного поля та самотності іншого, самоповага і повага до представника іншої культури) є одним із позитивних чинників творення новітньої світової спільноти. В ієрархії ідентичностей нова європейська культурна ідентичність (наднаціональна ідентичність) не може бути протиставлена національній ідентичності, має дуалістичний характер і ґрунтується на концепції етноплюралізму, який передбачає прийняття до уваги інтересів, прав, відмінностей етнокультурних спільнот. Життєздатність європейської цивілізації полягає саме в її різноманітності. Важливою умовою позитивної міжкультурної взаємодії є сформованість національної ідентичності, усвідомлення кожним індивідом свого місця у соціокультурному просторі та у навколишньому світі. Сучасний розвиток телекомунікаційних, інформаційних і освітніх технологій забезпечує якість та оперативність взаємного спілкування на усіх рівнях (міжособистісному, міждержавному, міжрегіональному, міжнародному).

Молода Українська держава в сучасних галопуючих бурхливих процесах цивілізаційних змін має вирішувати питання ідентичності у декількох її вимірах: індивідуальному, регіональному, національному (в межах країни і у глобальному українському просторі), у межах Європейського Союзу (ЄС) і Співдружності незалежних держав (СНД). Як постколоніальна, посттоталітарна, постгеноцидна країна Україна має дуже багато проблем із самоусвідомленням, самототожністю, культурною й національною самовизначеністю її громадян. За міжнародними стандартами Україна належить до мононаціональної держави: згідно з всеукраїнським переписом 2001 року українці як титульна нація становлять 77,8%, росіяни – 17,3%, а інші етноси – 4,9%. Проте непростий історичний досвід українського державотворення призвів до серйозної втрати українцями своєї культурної традиції, історичної пам’яті і, найважливіше, мовної свідомості. А кожна держава починається з національної мови, яка є основою культури, національної моралі, самототожності. Ще давньогрецькі мислителі сформулювали мовно-культурний принцип самоідентифікації: ко-

жен, хто розмовляє грецькою мовою, – еллін, хто розмовляє незрозумілою мовою і дотримується інших звичаїв, – варвар. Представник епохи німецького Просвітництва Й. Г. Гердер вважає, що кожний народ розмовляє як мислить і мислить як розмовляє та, як історично сформована культурна спільність, реалізується передусім у мові. Отже, мова є основним чинником ідентичності народу, в ній відбиваються характер народу, його традиції. Радянська мовна політика і безвідповідальна гуманітарна політика керівництва незалежної Української держави впродовж 20-ти років новітньої історії призвели до сумної реальності: за мовно-культурною самоідентифікацією Україна умовно поділена на східну російськомовну та західну україномовну. Громадяни західних і центральних областей держави ототожнюють себе з українським етносом, виказують етнонаціональну свідомість і тому зорієнтовані на європейську культурну традицію. Співвітчизники на Сході та Півдні України орієнтовані в основному на базові цінності та культуру Російської Федерації, яка була тут панівною (на жаль, і в роки незалежності також) триваліший історичний відрізок, ніж в інших регіонах України. Тому цей географічний ареал держави зорієнтований на культурну політику СНД, тобто панросійську. Ще один сегмент української спільноти складають мігранти й іммігранти, а також діаспора, які за різними оцінками становлять від 15 до 20 мільйонів українців. Це потужний інтелектуальний і творчий потенціал, який фактично дорівнює половині населення України. Тому формування і збереження національної ідентичності цієї частини українського суспільства є важливим завданням для держави. Отже, історично склалася ситуація, що українське суспільство переживає глибоку кризу національної ідентичності, причини виникнення якої не мають аналогів у розвитку, наприклад, європейських держав. Теоретичною основою для розв'язання цієї складної проблеми може служити згадуване вище вчення етніцистів. Тим паче, що його блискуче на практиці підтвердило японське економічне диво, метаформула якого звучить: “Японський дух і світові технології”. Дух як накопичений віками традиційний досвід народу, втілення ментальності та ієрархії цінностей. Цікавими у цьому напрямку є концептуальні думки українського етнопсихолога Володимира Куєвди, викладені, зокрема, у монографії “Міфологічні джерела української етнокультурної моделі: психологічний аспект”. Зокрема, вчений стверджує: “Процес часової трансляції забезпечує універсальний закон суспільно-психологічної спадкоємності – *традиція*, яка у свою чергу формує *тради-*

ційність як спосіб і форму буття людини, об’єктивовану реальність міфологічних пластів знань та свідомості” [5]. Закон традиційності передбачає незмінність і збереження того, що було вже знайдено колись. Прагнення усталеності, неперервності усвідомлюється людиною як потреба, як особливий психічний стан індивіда. Німецький філософ Карл Юнг застерігав “Нехтування життєвизначальними закономірностями традиціоналізму гальмує самореалізацію людини, приводить її до глибинних суперечностей з власною ментальною природою”. Що практично спостерігаємо в реальному житті українського суспільства. Панування чужої репресивної культури не могло не позначитися на психоемоційному стані наших співвітчизників: прояви дискомфорту, певної агресивності та депресивності, почуття невдоволеності і меншовартості. Перелік цих негативних проявів можна продовжити. Про природу такого стану особистості говорить український філософ І. Пасько. Він стверджує, що духовна екзистенція народу розгортається “як трихотомія архетипів етнічного несвідомого, панівної культури і цивілізаційних структур. *Етнічне несвідоме*, завжди утаємничене у вигляді символів і ритуалів, несе в собі відкарбування пам’яті минулого народу. Це найбільш архаїчний сегмент його духовного буття, що постійно виявляє себе у самий неочікуваний спосіб і час. Натомість *цивілізація* – це нормативна суспільно-політична та морально-правнича структура, в рамках якої відбувається реальне життя етносу. Зв’язок і гармонізація цих двох сфер *є функцією культури*” [6]. Реальне суспільне буття сьогодні в Україні свідчить про порушення взаємозв’язку між згаданими сферами, що призвело до кризи етнонаціональної ідентичності. І. Пасько стверджує, що постколоніальні народи живуть у двох культурах: з одного боку, недорозвинена, заблокована чужорідною культурою, культура етносу, а з іншого – розвинена панівна культура, сформована на підмурках архетипів іншого народу, яка стає репресивною щодо першої. Блокування етнічного підсвідомого панівною чужорідною культурою породжує ментальний дискомфорт (масове відчуття тривоги, небезпеки, апатії, агресії), а суспільне буття набуває рис ірраціональності та непрогнозованості. Тому **вкрай важливим є наявність високої власної культури**, яка здатна в короткий термін відновити адекватні форми цивілізації і отримати гармонійне суспільство. Показовим прикладом може слугувати сучасна Польща. В Україні історичний шлях до свого усвідомлення як нації набагато складніший, оскільки супроводжується тривалий час невідповідністю етнічного несвідомого

мого і пануючих у суспільстві цивілізаційно-нормативних структур. А власний культурний сегмент є малопотужним і поки що нездатним здолати ментальний дискомфорт і розбудувати адекватний свій власний соціально-політичний устрій. Україна переживає культурну кризу у широкому розумінні цього поняття і, відповідно, кризу національної ідентичності, базовим фактором формування якої є культура. Сьогодні духовне відродження, оновлення нації стає категоричним імперативом часу. Для цього потрібна чітка методологія окреслення парадигми національної культури. І тут важливим елементом повернення нашої духовності є етнічне несвідоме, наша культурна традиція, закодована в глибоких пластах міфотворчості, в артефактах, архетипах колективного несвідомого. Найскладніше, як стверджує В. Куєвда, для кожної нової генерації народу розкодувати ці імперативи архетипів і вже свідомо використати для розбудови власної культури та цивілізації. Таким чином, культурна традиція є незаперечним постулатом відродження національної української культури і формування (етно)національної ідентичності в умовах сучасних глобальних викликів. Таке твердження кореспондується із теоретичними висновками багатьох зарубіжних вчених. Зокрема, американський філософ Еріх Фромм визначив п'ять типів людських потреб: 1) спілкування; 2) творчості; 3) глибоких коренів; 4) пізнання; 5) прагнення до уподібнення, пошук об'єкта поклоніння. Найважливішим вчений вважав п'ятий тип. А таку орієнтацію дає культура.

Отже, український етнос складається із українців, що живуть в Україні, і українців, що проживають за її межами. За своєю культурною традицією, своїм глибинним корінням вони належать до українського етносу і творять єдиний глобальний український простір [7]. Проте проблеми відродження, формування і збереження національної ідентичності українців зарубіжжя мають свою специфіку, пов'язану, зокрема, з потребою їх повноцінної інтеграції в суспільно-культурне середовище країни-проживання. Таким чином, молодій Українській державі необхідно вирішити надскладне завдання: зберегти українську ідентичність, свідомість практично щонайменше трьох сегментів українського народу – Центрально-Західної України, Південно-Східної України і всього українського зарубіжжя (розселення більш ніж у 35-ти країнах світу). Викладені вище теоретичні підходи деяких зарубіжних і вітчизняних вчених дозволяють дійти певного оптимістичного висновку: базовою цінністю, яка має лягти в основу усіх методологічних стратегій формування національної ідентичнос-

ті, має стати культурна традиція як сконцентрований вияв розуму і ментальності далеких пращурів, що є незмінним, сакральним, унікальним кодом кожної окремої нації, її етнічним корінням та духовною екзистенцією.

Першочерговим завданням на шляху адаптації культурної традиції до сучасних умов є її глибоке вивчення і засвоєння усіма трьома сегментами української спільноти. Насамперед це стосується історичної пам’яті (разом із міфотворчістю), мови як коду народу і ключа до розуміння його душі та культурно-мистецької і духовної спадщини, створеної нашими далекими предками. Для цього мають бути створені відповідні освітньо-інформаційні програми, які повинні врахувати специфіку і ментальність української спільноти Центрально-Західної України, Південно-Східної України і країн компактного розселення українців за межами України, тобто всього глобального українського простору. До складання зазначених програм мають бути залучені провідні спеціалісти в галузі різних дисциплін, оскільки питання ідентичності є багатофункціональною проблемою. Зокрема, етнопсихологи, філософи, культурологи, історики, мовознавці, мистецтвознавці, соціологи, політологи. Освітньо-інформаційні програми для українців зарубіжжя теж потребують окремої диференціації: для українців так званої “четвертої хвилі”, українців східної та західної діаспори. Незважаючи на складність проблеми формування і збереження національної ідентичності українців через її різноментальну спрямованість, з огляду на непрості історичні обставини, оптимізм у її розв’язанні додають теоретичні викладки як вітчизняних, так і зарубіжних вчених про незнищенність етнічного, природного ядра суспільних груп і націй. Масова міграція у добу глобалізаційних перемін оголила та підсилила протиріччя між процесами уніфікації і локалізації цивілізаційних структур. Саме тому культурна традиція у її широкому розумінні як концентрат розуму, залишеного пращурами нащадкам, є базовим чинником збереження національної ідентичності будь-якого народу, в тому числі глобального українського простору. Панівною на сучасному етапі варто вважати саме етнічну ідентичність. Етнічні спільноти переймаються збереженням культурних маркерів, насамперед мови, звичаїв, символів, міфів. Вміле поєднання культурної традиції, як духовного буття народу, із високими зразками універсальної національної культури є категоричним імперативом часу. А гармонійний зв’язок високої національної культури з нормативними суспільно-політичними і морально-правничими структура-

ми дасть можливість створити цивілізоване суспільство національно свідомих громадян із чітко окресленою ідентичністю.

Література:

1. Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізненого націєтворення. – К.: Критика, 2000.
2. Касьянов Г. Теорії націй і націоналізму. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.
3. Сміт Е. Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт, республіка: Наукове видання. – К.: Темпора. – 312 с.
4. Мазепа В. І. Культуроцентризм світогляду Івана Франка. – К.: Видавель ПАРАПАН, 200. – 232 с.
5. Куєвда В. Міфологічні джерела української етнокультурної моделі: психологічний аспект: Монографія. – Донецьк: Український культурологічний центр. Донецьке відділення НТШ, 2007. – С. 209-210.
6. Куєвда В. Міфологічні джерела української етнокультурної моделі: психологічний аспект: Монографія. – Донецьк: Український культурологічний центр. Донецьке відділення НТШ, 2007. – С. 4.
7. Гумницька Н. Глобальний український простір – проблеми збереження національної ідентичності // Збірник матеріалів третьої Міжнародної науково-практичної конференції “Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті: сучасний вимір, проєкція в майбутнє”. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 210. – С. 191-196.